

Je snaha o premiantství ve zvládnutí Průmyslu 4.0 cestou do pekel?

Jaroslav Šulc

Článek se zabývá třemi možnými scénáři dopadů Průmyslu 4.0 na trh práce, sociální dialog a sociální systémy, a to na pozadí současné pandemie covidu-19. Autor představuje nejdříve variantu rovnovážnou, kdy by byla salda mezi úbytky pracovních příležitostí a tvorbou nových míst v zásadě vyrovnaná. Za nejvíce pravděpodobnou pokládá tu variantu, kdy by salda byla snesitelně záporná. Katastrofická varianta by znamenala vytlačení většiny pracovní síly z trhu práce a z toho plynoucí důsledky.

Dopady pandemie covidu-19 se po půl-druha roce jejího globálního rozšiřování ukazují být mnohem rozsáhlejší a komplexnější, než se původně optimistům zdálo. Nechme však komplexitu dopadů covidu-19 stranou a soustředíme další úvahy jen směrem ke zmapování vzájemných vazeb covidu-19 a nástupu vývojové etapy Společnost 4.0. Sledujme přitom především segment Práce 4.0, potažmo subsegment sociální dialog v Etapě 4.0 (či Sociální systémy 4.0).

Důvod je zřejmý: přes obrovské a do jisté míry i koordinované nasazení medicínské vědecko-výzkumné fronty ve všech relevantních zemích má obrana formou vakcinace a její plošné dostupnosti¹ značný skluz za mutační variabilitou viru. Proto nejsou jisté prognózy dalšího působení pandemie a logicky se rýsuje otázka, jaký dopad bude mít dosud málo říditelná a zákeřně mutující pandemie covidu-19 na již probíhající i očekávané procesy v rámci Etapy 4.0.²

Při úvahách o budoucím vývoji přicházejí v úvahu především dvě varianty – že koronavirová pandemie nástup procesů 4.0 buď *urychlí*, či naopak *zpozdí*.

Pandemie nástup procesů 4.0 urychlí

Tento akcelerační scénář je obecně dosud přijímaný jako nejvíce žádoucí. Mohou ho realizovat především ty státy, kterým se (po)daří zvládnout souběh přinejmenším následujících tří faktorů, kdy:

- *zabrání nekontrolovanému šíření viru v čase a prostoru* domácí ekonomiky do té míry, že klíčové infrastruktury – především ekonomický potenciál a logistika vnitřních dodavatelských vztahů – budou pandemií prakticky nedotčeny. Místa a regiony zasažené restrikcemi v rámci lockdownu nebudou příliš četná a co do času byly/budou vyhlášený jen na minimální dobu (asi jakou trvá celozávodní dovolená). Tedy z covidové krize vyjdou bez zásadních negativních makroekonomických a dalších výpadků, zejména bez zvýšení sociální tenze;
- *efektivním nasazením státní moci se podaří čelit pandemii*: dostatečně rychle,

energická a vymahatelná opatření opřená o vědecké poznání znemožní nekontrolované šíření viru v populaci a masivní vakcinace zabrání recidivě nákazy. Jde o komplementární faktor k prvně jmenovanému;

- *doplňkovým faktorem využívající oba nyní jmenované bude existence dlouhodobé a společensky konsensuální vize zvládnutí všech výzev nesených Etapou 4.0*. Jde především o orientaci významné části vědecko-výzkumných kapacit na obory umožňující digitalizovat společnost, automatizovat, masově nasazovat roboty či prvky umělé inteligence, ale nejen to. Předpokládá to mít souběžně dobře připravené zázemí nejen ve smyslu technicko-technologickém, ale i finančně zdrojovém. To znamená mít schopnost udržet ve střednědobém časovém horizontu přiměřeně vysoké tempo přírůstků hrubého domácího produktu. K tomu patří jak jeho obezřetné prvotní rozdělení a znovurozdělení (HDP rozpadající se na mzdy a zisky, resp. na akumulaci a spotřebu), tak – v situaci, kdy příjmy veřejných rozpočtů jsou výrazně nižší než jejich výdaje – udržení růstu zadlužení veřejných financí v přijatelných mezích. To je – v případě zemí EU – přístup zajišťující mj. i rovnovážný rozvoj jednotlivých regionů, včasné tlumení objektivně narůstajících rozdílů v životní úrovni jejich obyvatel, uchopení klíčových výzev obsažených třeba v Green Dealu apod. Jedná se zde tedy o potřebu dobrého zvládnutí obtížného střednědobého až dlouhodobého „covidového“ a „postcovidového“ makroekonomického manévru.

Země/regiony, které by mohly tyto předpoklady splnit (a to platí globálně), by mohly pokračovat v osvojování si výhod přinášených Etapou 4.0. Být tedy premianty se všemi z toho plynoucími důsledky.

Pandemie nástup procesů 4.0 naopak zbrzdí

Zhruba inverzně vypadá opačný (negativní) scénář – tedy souběh nezvládnutí

pandemie a z toho plynoucí masivní negativní makroekonomické, sociálně politické i psychologické dopady a škody – jak vratné, tak nevratné. U těch v zásadě *nevratných* máme na mysli především předčasně zemřelé osoby a poměrně výrazné narušení psychiky nejen přímých pozůstalých, ale obecně mnoha dalších skupin obyvatelstva, u nichž „covidový šok“ bude zřejmě odeznívat hodně dlouho, pokud vůbec zmizí.

Ještě pestřejší je mozaika škod našťestí v zásadě zcela či alespoň zčásti *vratných*. Máme na mysli především kolapsy řady oborů kriticky závislých na mobilitě tradičních zákazníků, především u rozlehlého komplexu služeb cestovního ruchu (nejen u klasické turistiky³, ubytování a stravování, ale také u letecké a další dopravy či služeb cestovních kancelářů). Podobně je na tom lockdowny přechodně ochromený vzdělávací sektor, kultura, sport a jiné obory. Vzhledem k obnově prvků dříve tolik vysmívaného státního paternalismu bylo/je možné hodně z negativních dopadů alespoň částečně tlumit nejrůznějšími dotacemi či výpomocemi podnikatelské sféry či domácnostem, ale jen za cenu dramatického zvyšování schodku veřejných rozpočtů.

Klíčovou otázkou se nutně stává uchopení sociálně-ekonomického rébusu vpravdě obřích rozměrů – *kdo všechno, v jaké výši a kdy bude narůstající a již nyní obrovské rozpočtové schodky splácet?* Jak bude konkrétně rozložena obsluha nečekaně zvýšeného „covidového“ dluhového břemene mezi firmy a domácnosti (zaměstnance, živnostníky i seniory)? A jak se na řešení bude podílet sám stát, resp. jeho centrální bankovní instituce?

Možností je sice teoreticky více – státní bankroty, vysoká inflace (znehodnocující úspory a devalvující běžné příjmy), odpisy státního dluhu a v neposlední řadě kombinace zvýšených daňových sazeb se snížením rozpočtových výdajů, především sociálních⁴, tvořících gros výdajové strany. Zjevné je ale pro běžného občana jedna možnost horší druhá⁵ – covidová krize byla a je extrémně drahá.

Paradoxní dopady do sociálního dialogu

Až dosud se obecně připouštělo, že Etapa 4.0 – jakkoliv nadějná jakožto symbol civilizačního pokroku – nemusí mít na trh práce (potažmo na sociální dialog či sociální systémy) vždy jen pozitivní dopad. Srov. nedávný seminář zorganizovaný Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v. v. i., (dále též VÚPSV) 10. února 2021 nad podkladovým materiálem/prezentací „Průmysl 4.0 – Systémy sociálního zabezpečení. Jejich propojení a vzájemné ovlivňování“⁶. Během diskuse se pracovalo s následujícími třemi alternativami/scenáři:

- podle prvního budou zánik stávajících a tvorba nových (pracovních) míst co do počtu zhruba vyrovnané nezávislé procesy. Některé profese/obory zaniknou, jiné vzniknou, ale člověk v zásadě nebude nahrazen technologií – zůstane na trhu práce a ten se z pohledu struktury výrazněji nezmění. Označme ho za scénář *rovnovážný*;
- podle druhého bude člověk nahrazován technologií částečně (diferencovaně podle oborů v závislosti na jejich schopnosti vstřebávat technologický pokrok), čímž sice dojde k zániku většího množství počtu pracovních míst, ale zároveň (především v důsledku stárnutí populace a prodlužování délky života) zesílí tlak na vytváření nových pracovních míst zejména ve veřejném sektoru, hlavně v sociálních službách. Člověk tak na trhu práce zůstane, ale dojde k zásadní změně poměru veřejného a soukromého sektoru (a tudíž k výraznějšímu zatížení veřejných financí). Jde o scénář (podle názoru autora tohoto článku) *velmi pravděpodobný*;
- podle třetího bude člověk, až na výjimky, nahrazen technologií a bude z trhu práce hojně vytěsňen. Proto dojde i ke kolapsu nastavených schémat sociálního pojištění a vznikne zadání postavit nový systém sociální ochrany. Nepochybně jde o scénář již na první pohled nebezpečně *katastrofický*, ne však zhola vyloučený.

Pořadí scénářů nejspíše odpovídá jejich pozici na časové ose. Krátkodobě se na trhu práce v zásadě zatím ještě mnoho neděje, změny se odehrávají v jednotlivých oborech a podoborech. Ale již ve střednědobém horizontu ty země, které budou na čele procesů 4.0, nejspíše budou profitovat ze svého předstihu vůči ostatním. Jejich náskok asi nebude mít trvalý charakter. Nicméně i přechodná doba, po jakou bude možné *dolování renty*⁷ v oborech silně ovlivněných fází 4.0, těmto zemím určitě umožní vygenerovat takovou masu efektů (finančních zdrojů, osvojení si unikátních know-how, geopoliticky pozičních

a dalších), že budou mít poměrně volnou ruku při jejich následné alokaci. Budou si moci vybírat, jak velkou část čistých výnosů reinvestují do dalších (nadějných) oborů 4.0, a jakou část věnují na průběžné odvracení katastrofické varianty z třetího scénáře VÚPSV přeměrování trhu práce do modu varianty druhé, kde by byly sociální náklady přechodu do fáze 4.0 ještě zvládnutelné.

Lze dále predikovat, že tyto „premiantské“ země tedy budou současně jakýmsi globálním testovacím vzorkem, jak je možné se s dopady Etapy 4.0 (ne)vypořádávat a ostatní to budou bedlivě analyzovat.

Při splnění těchto předpokladů by se určité případné zaostávání v procesu 4.0 v jistém smyslu mohlo paradoxně jevit i jako výhoda. Omezení možností přednostního dolování renty by totiž mohlo být kompenzováno vyvarováním se chyb těch, kdo sice byli u „těžení renty“ první, ale její alokaci dobře nezvládli: třeba připustili prudký nárůst počtu osob bez práce a bez příjmu, následně zůstali s deficitem předpokládaných plateb do sociálních systémů a fakticky tak dopustili destrukci celospolečenské reprodukce.

Ve hře je totiž více než jen vyšší vývojový stupeň dolování renty, tentokrát na inovační bázi 4.0. Je jím nalezení modelu někdy nazývaného optimální motivací, pod kterým zde rozumíme plné využití lidského potenciálu odkrytím tvůrčí aktivity, podnikavosti a soutěživosti lidí. Zde nemáme na mysli vždy jen početně relativně úzkou vrstvu vynálezců, konstruktérů či objevitelů, ale co možná nejširší záběr všech účastníků společenské reprodukce, kteří by dobře pochopili výhody a rizika faktu, že žijí v Etapě 4.0. Pregnantně je to formulováno třeba v Zeleném plánu pro Evropu: „*Aby byla Zelená dohoda pro Evropu úspěšná, je naprosto nezbytné zapojení a angažovanost veřejnosti a všech zúčastněných stran. Nedávné události na politické scéně ukazují, že převratné politiky fungují pouze tehdy, jsou-li do jejich přípravy plně zapojeni občané. Lidé mají obavy ohledně pracovních míst, vytápění jejich domovů i toho, zda si vystačí s příjmem, a pokud má být Zelená dohoda úspěšná a přinést trvalé změny, měly by s nimi orgány EU spolupracovat. Občané by měli být a zůstat hybnou silou transformace.*“⁸

Aby bylo jasno: klíčové reprodukční schéma přece není to ryze ekonomické – cyklus produkce zboží a služeb a její následně štěpení na spotřebu a investice (jakozto základu dalšího produkčního cyklu), neboť ekonomická reprodukce není cíl, *ale pouze prostředek k zajištění demografické reprodukce*. Právě ta a jen ta je v dlouhém časovém horizontu pro společnost nezastupitelná.

Modifikace sociálního dialogu

Naznačený přístup má fatální důsledky pro podobu sociálního dialogu. Půjde o to, v jakém modu se bude vyvíjet mj. psychologická stránka převážně většiny účastníků společenské reprodukce – zda se ocitnou v pasivní pozici, kdy budou trpně a s obavami vyčkávat, co jim nastup čtvrté průmyslové revoluce do jejich osobní pozice negativního přinese – a minimálně podvědomě se budou změnám bránit. Anebo naopak, v Etapě 4.0 většina z nich správně identifikuje, že – vedle nepochybných rizik – tato vývojová fáze přináší též spoustu příležitostí ke stabilizaci postavení v reprodukčním procesu jakožto nejjednodušší cesty k osobnímu růstu, ke zvyšování sociálních jistot a životní úrovně své a případně své rodiny.

To vůbec není proklamace ani akademická úvaha. To je dlouholetá zkušenost třeba ze zlínské firmy Baťa, a. s., která už zhruba před sto lety na odvážném podnikatelském zvládnání tehdy probíhajícího přechodu z druhé do třetí průmyslové revoluce (sladěním inovačních toků se systémem hmotné zainteresovanosti a komplexní péči o zaměstnance) založila svou expanzi do pozice největších meziválečných globálních hráčů v obuvnickém průmyslu.

Aniž by se tomu tehdy říkalo „sociální dialog“, obsahově šlo o to, že – vedle platů – ve firmě Baťa, a. s., existoval jednak prémiový řád, jednak roční (novoroční) odměny. Ty byly přiznávány – silně diferencovaně – prakticky všem zaměstnancům, a to na základě jejich „komplexního pracovního hodnocení“ nadřazeným manažerem. Současně si musel každý ze zaměstnanců uvážlivě koncem druhého pololetí sám stanovit cílovou peněžní částku – kolik by si chtěl v příštím roce vydělat⁹. Tomáš Baťa se v této souvislosti pořád držel svých původně „amerických“ zásad získaných na cestě po amerických firmách, když po návratu do Zlína prohlásoval: „*Jste moji spolupracovníci (výraz „dělník“ v zásadě z psychologických důvodů vůbec nepoužíval, J. Š.) a moji povinností je, vytvořit Vám takové podmínky, abyste si tyto peníze mohli vydělat.*“¹⁰

Dodejme, že ve srovnání s tehdejšími celorepublikovými platy byly ty zlínské asi trojnásobné. Přestože tehdy nebylo k vidění mnoho firem s tak systematickým uplatňováním inovací¹¹, jako byla baťovka, tak právě na jejím příkladu je možné demonstrovat evidentně vstřícný vztah zaměstnanců k technicko-technologickému pokroku: neviděli v něm hrozbu svému pracovnímu uplatnění, ale naopak šanci, jak si vylepšit svou pracovní pozici a celkový příjem. O tom, jak byla tato forma „sociálního dialogu“ v baťovce úspěšná, nejlépe mluví fakt, že i přes vysokou in-

tenzitu práce a propracovaný systém měření kvality (penalizující zmetky) nezaznamenala firma v meziválečném období jedinou stávku a pro obrovský zájem mohla přijímat jen zhruba pětinu až třetinu zájemců o práci. Jde o přístupy nepochybně inspirující i v dnešní Etapě průmyslové revoluce 4.0 a šance, jak případně čelit jejím nepochybným rizikům.

Když se s ohledem na právě řečené vrátíme k výše uvedeným třem variantám – „rovnovážné“, „pravděpodobné“ a „katastrofické“¹², nabízí se prostor ke „změkčení“ použitých adjektiv, a to tak, že je si budeme promítat v různě dlouhém časovém horizontu vývoje trhu práce a sociálních systémů, kde se pro ně nabízí ideální zařazení.

Rovnováha v krátkém časovém horizontu

Dosavadní reakce na covid-19 sice naznačily mnohá rázná vybočení z dosavadních zvyklostí – příkladem může sloužit třeba přechod v mnoha firmách a oborech na *home office* či růst *platformových forem podnikání*, případně dílčí rozšíření e-aktivit zejména v prodejní síti –, ale s jistým zjednodušením lze uvést, že se v *krátkém časovém horizontu* vlastně nic tak zásadního nestalo. To nemá být bagatelizace ohromujících výpadků v kvartálním vyčíslení HDP, v příjmech určitých skupin domácností či firem atp. Ale pořád jde – alespoň na makroúrovni – o víceméně řízené procesy, minimálně v podobě (v případě ČR) Parlamentem akceptovaných a zatím dvakrát za sebou schválených půlbiliardových rozpočtových schodků na roky 2020 a 2021. Přijatých s optimistickým přesvědčením, že jde o přechodnou záležitost nemající alternativu do doby, než se vše vrátí „do normálu“.

Podobně záměrně „lehkomyslně“ přistupme k předběžným signálům z trhu práce, totiž že míra nezaměstnanosti v ČR pořád zůstává na nízkých hodnotách a zvyšuje se jen počet předčasných odchodů do starobního důchodu.

Z krátkodobého hlediska je „rovnovážná“ varianta ta, kdy mezi sumou zanikajících profesí/pracovních míst a sumou nově vytvářených budou jen minimální salda. A tudíž počty zaměstnanců a živnostníků budou krátkodobě víceméně neměnné, resp. budou podléhat více než dopadům Etapy 4.0 hlavně dlouhodobě působícím demografickým faktorům a ke změně bude docházet víceméně jen ve struktuře (s minimálními dopady na sociální systémy). Tuto variantu lze označit za optimistickou.

Narůstající nerovnováha ve středním časovém horizontu

Jestliže druhou variantu, kdy očekáváme jen minimální salda, označujeme za

variantu „pravděpodobnou“, tak se v zásadě jen držíme valné části „předcovidových“ expektací, z nichž ty pesimistické přesně takto vymezovaly důsledky budoucích procesů na trhu práce (a v sociální oblasti) ve *střednědobém* časovém horizontu.

Řadu dosavadních přístupů pandemie docela zpochybnila. Zdá se, že do úvahy bude třeba vzít (i při použití „Occamovy břitvy“) mnohem více vlivů, než se původně soudilo, především:

- již zmíněnou nutnost vnímat dlouhodobě destruktivní vliv rychle rostoucí míry nerovnováhy veřejných financí;
- nárůst psychické labilitaty současné populace, z nichž značná část vnímá proti pandemická opatření jako novou formu globálního politického střetu velmocí a supervelmocí;
- posuny v geopolitické pozici jednotlivých zemí.

Při hledání jejich společného jmenovatele není těžké jeho nalezení: je jím faktor času, jakožto (staro)nové paradigma. Pouze těm zemím/regionům/společnostem, které se nejrychleji a nejdárněji vypořádají se všemi zadáními Etapy 4.0 a dopustí co nejkratší dobu a co nejmenší hloubku negativních dopadů pandemie, se může podařit uhájit vzestupnou trajektorii v rozhodujících ukazatelích civilizačního vývoje pro 21. století.

A naopak. Z tohoto obecného konstatování je nutné se odrazit do mnohem konkrétnější polohy řešení jak již dříve známých dílčích úkolů a zadání, tak do zvládnutí výzev nových, rysujících se až v „covidové“ či „postcovidové“ etapě.

Jeden z možných přístupů deskripce nových zadání je obsažen v podkladu pro výše zmíněný online seminář VÚPSV ze dne 10. února 2021. Citujme klíčovou pasáž: „Všechny „*předkoronavirové*“ dosavadní představy o novém možném využití uvolněné pracovní síly předpokládaly obecně rozvoj služeb, práci na bázi individuálních kontaktů a vztahů. Koncept „*vymysli si práci, která tě uživí*“. Právě aktivity takového (zbytného) typu pandemie ovšem ničí. Předkládají (volnou) kupní sílu. Úspěšně se rozvíjí digitalizace v odvětvích s problematickou budoucností (rozvoz jídla a zboží obecně). Určité „*nadšení*“ z akcelerační digitalizace ale evokuje problém/otázku. Digitalizace je nepochybně jen cesta/nástroj – ne cíl. A je vážná otázka „*cesta kam, nástroj k čemu?*“ K osvobození člověka od práce, rozvolnění pracovních právních vztahů obsahujících prvky z otrokářství a nevolnictví. Od 4. průmyslové revoluce se očekává zcela zásadní změna v dimenzi civilizačního vzorce. Život bez nutnosti práce. Nebo je zaručený příjem efektivní řešení kapitalismu bez práce, jehož dimenzí si zatím neumíme představit? Je tu i koncept redefinice práce. Diskuse o nepodmíněném, zaruče-

ném příjmu v tomto pohledu lze možná považovat spíše za důkaz bezradnosti, pokud jde o budoucí život a práci. A přetrvává otázka budoucích klíčových finančních transférů (sociálních a daňových).“¹³

Není sporu o tom, že snad každá z nadhových (i dalších, souvisejících) otázek, které musejí být ve střednědobém horizontu řešeny a zdárně vyřešeny, by si zasloužila samostatné pojednání. Soustředíme se jen na úvahy o již známých úskalích varianty třetí, „katastrofické“. S tím, že současně budeme hledat opatření a nástroje nezbytné k – pokud možno co nejdělsímu – setrvání v prostoru druhých, „pravděpodobných“ varianty. Tedy s cílem se „pádu do varianty třetí“ raději vyhnout.

Varianta třetí ... a poslední?

Přidržme se následujícího vymezení třetí varianty: „*Člověk bude, až na výjimky, nahrazen technologií, nebude tedy součástí trhu práce*“, a: „*Jedinec nebude mít mzdu ani plat; dojde ke kolapsu nastavených schémat sociálního pojištění*“, když související otázka nutně zní: „*Na jakých pilířích stavět nový, vyhovující systém sociální ochrany?*“¹⁴

Když si klademe tyto zcela legitimní otázky, neříkáme tím současně, že tato – asi finální – budoucí podoba společenského reprodukčního procesu založeného na víceméně plošné aplikaci moderní techniky, která umožňuje člověka (či většinu dospělé populace) konečně „osvobodit“ od nutnosti pracovat, se z polohy ideální fakticky převrací do polohy *fatální hrozby* pro celou společnost?

Protože co bylo až dosud v dějinách moderní společnosti pro její rozšířenou reprodukci (ať ekonomicko sociální, tak čistě demografickou) elementární podmínkou? Nepochybně *jednota hmotné, hodnotové a sociální stránky její ekonomické reprodukce!* Zjednodušeně řečeno tato ekonomická abeceda dosud více méně zdařile fungovala tak, že na jedné straně generovala kombinace výrobních faktorů nepřetržitý tok produkovaných hmotných statků a nabídku potřebných hmotných i nehmotných služeb směrem ke spotřebitelům. Na druhé straně suma spotřebitelů – za odměnu za svou účast ve zmíněné produkční fázi – průběžně disponovala určitým objemem peněz, který se jako sumární finanční poptávka na trhu potkával s nabízenou produkcí. Ta se momentem prodeje fakticky zrealizovala, a celý koloběh reprodukce tak byl průběžně završován – s příslušnými důsledky pro demografii a sociálně.

Co ale plyne ze třetí varianty prolongující reprodukční podstatu Etapy 4.0 na vzdálený horizont? Nabídka by mohla být nejspíše zachována, ale jelikož při jejím

vytváření postupně většinou vytěsníme člověka (jako pracovní sílu) mimo reprodukční proces, nebude žádný důvod lidí za neexistující podíl na produkci honorovat. Ovšem tím by se současně snížil a v mezím případě i přerušil tok peněz do generování potřebné výše poptávky a koloběh zboží a peněz – tedy hmotné a hodnotové stránky reprodukce – by tak byly roztrženy. Paralelně s tím by se nutně zhroutily všechny přerozdělovací procesy, protože by nebylo co přerozdělovat: nebudou-li příjmy, nebude ani z čeho platit daně a odvody, zdroje v bilancích všech sociálních systémů nutně vyschnou. Mimo jiné i koncept *nepodmíněného základního příjmu*¹⁵ by zůstal definitivně utopií, protože na jeho výplatu by nebyly zdroje.

Komu se zdá být tento přístup jistou analogií k úvahám Karla Marxe o budoucí společnosti negující tehdy dynamicky rostoucí kapitalismus, má pravdu, ale jen na první pohled. Ani Karel Marx, ani jeho spoluputníci se konceptem postkapitalismu sice nikdy nijak vážněji nezabývali – tuto etapu vizionářsky komentovali „jen“ v poloze obecné negace tehdejšího společensko ekonomického uspořádání.¹⁶ Nicméně i tyto jejich hrubé obrysy budoucí společnosti (založené na spotřebě statků či služeb již nikoliv jen „podle zásluh“, ale „podle potřeb“) vždy jednoznačně předpokládaly, že budoucí konzumenti budou primárními aktéry výrobního/reprodukčního procesu, tedy současně producenti i konzumenti. Nikoliv že z něj budou vytěsněni, i třeba formou razantně sníženého počtu lidmi odpracovaných hodin. Úvahy o finanční verzi Etapy 4.0 jsou zdá se oproti úvahám marxistických klasiků poněkud realističtější, ale naše nepřipravenost na její výzvy je o to více zneklidňující.

Ale i identifikace budoucích hrozeb – byť jakkoliv provizorní a neúplná – je pro každý rozhodovací proces klíčová. V tuto chvíli se zdá být konsensuálním vyústěním již naznačený požadavek, že odpovídající reakcí na riziko zhroucení celospolečenské reprodukce je co nejdříve setrvání ve stádiu druhé varianty (respektive výše zmíněného druhého scénáře VÚPSV), tedy nepřipustění nástupu varianty třetí.

Závěr

Aniž půjdeme do detailů – ostatně mluvíme ve většině oborů o hodně vzdáleném horizontu¹⁷ – řešením zjevně nebude držet vysokou obsazenost zaměstnanci tam, kde se ukáže být hospodárnější jejich nahrazování technikou. Velkou roli zde bude hrát právě finanční stránka této případné substituce, kdy při dostatečně nízkých odměnách za práci bude pořad výhodnější obsazenost fyzickými zaměstnanci (než mechanizace/robotizace) a rovněž snaha o vytváření nových profesí a oborů, potaž-

mo co nejšířší a nejpřínější využití „baťovských“ podnikatelských invencí a manýrů a jejich vštěpování lidem.

Je zřejmé, že již nyní člověk mezi sebe a přírodu vkládá nejen automatizované technologie, ale dokonce i umělou inteligenci a tím prakticky násobí inovační potenciál lidstva. Je to možný únik ze slepé uličky třetí varianty, respektive šance, jak navodit příznivé klima pro – v zásadě trvale udržitelný – ekonomický růst, a tedy pro pokračování ekonomického reprodukčního procesu s námi požadovanými atributy – generování nejen dostatečně vysoké nabídky, ale zároveň i poptávky. Tímto způsobem by asi bylo možné překonat výše avizovanou rizikovou bariéru: například by nasazování umělé inteligence nejen nevytlačovalo člověka z pracovně technologických procesů, ale naopak by vytvářelo předpoklady pro plnější uplatnění jeho nezaměnitelných tvůrčích schopností.

Bude nepochybně nutné tyto procesy sladit nejen v čase, ale – s ohledem na nutnost minimalizovat ekologickou stopu ekonomické reprodukce – i směrem k trvalé udržitelnosti. Tímto přístupem by zřejmě bylo možné kompenzovat i tak nevyhnutelné početní úbytky zaměstnanců v důsledku stárnutí především evropské populace. A – po stránce finanční – je třeba generovat potřebné vysoký objem koupěschopné poptávky. Vše uvedené pak v takové míře, aby proces celospolečenské reprodukce nezkolaboval.

1 Pokud bude očkování probíhat tak, jako probíhalo do konce května 2021, nejhudší země svět budou schopny zabezpečit své obyvatelstvo očkovaním proti covidu-19 až za 57 let. Srov. Právo 5. 5. 2021, str. 19.

2 Právě jejich analýze a souvislostem byla v loňském ročníku Fóra sociální politiky věnována značná pozornost (zejména v jeho čtvrtém čísle r. 2020, které bylo monotematické).

3 Třeba Španělsko, druhá nejoblíbenější světová turistická destinace, registruje v 1. čtvrtletí 2021 pouhých 1,8 milionu zahraničních turistů, což představuje pokles o celých 82,6 % ve srovnání se stejným "předcovidovým" obdobím roku 2020. Odvětví turismu je hlavní hnací silou španělské ekonomiky a v roce 2019 generovalo přibližně 12,4 % španělského HDP. Viz The Capitals, Euractiv, 2. 6. 2021, <https://euractiv.cz/section/politika/news/the-capitals-recko-se-pousti-do-noveho-experimentu-chce-mit-svuj-zeleny-ostrov/> (platnost všech internetových adres uvedených v tomto článku je ověřena k 11. 6. 2021).

4 Srov. komentáře ekonoma Radima Valenčíka na jeho blogu, např. <https://radimvalencik.pise.cz/9005-covi-kavicka-4-3-cr-15088-usa-66879-codal.html>. Právě doc. Radimovi Valenčíkovi děkuje autor za cenné podněty při koncipování této stati.

5 Zpráva OECD Economic Outlook 2021 z června 2021 nepředpokládá, že by Česká republika snad dosáhla předcovidové hladiny HDP/osobu dříve než v polovině roku 2022. A tímto pořadím v rychlosti návratu k předcovidovým hodnotám se dostává až na konec druhé třetiny zemí OECD. Viz https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook/volume-2021/issue-1_edfbc0a2-en.

6 Víšek, Petr – Váňová, Jana: Průmysl 4.0 – Systémy sociálního zabezpečení. Jejich propojení a vzájemné ovlivňování. Prezentace pro online seminář pořádaný VÚPSV, Praha, 10. února 2021.

7 Výchozí přístupy dolování renty jakožto fenoménu současné fáze tržní ekonomiky jsou popsány například ve studii NEWTON College, a.s., Fenomén dobývaní renty zájmovými skupinami v ČR a jeho vliv na stav veřejných financí (Professional Publishing, Praha 2008. ISBN 978-80-86946-75-7). Hlavní řešitelkou byla Eva Klvačová, spoluřešiteli byli Jiří Malý, Karel Mráček, Ivana Dostálová a Jiří Chlumský. Zadavatelem bylo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

8 Sdělení Evropské komise COM(2019)640 Zelená dohoda pro Evropu, preambule části 4: Čas jednat společně: Evropský klimatický pakt. Viz https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_cs.

9 Není bez zajímavosti, že souhrn těchto představ zaměstnanců byl klíčovou informací pro tvorbu podnikových záměrů.

10 Viz např.: Pokorný, Jiří a kol.: Historie, odbory a společnost. Exkurz Inovace jako klíčový a trvalý zdroj proměn sociálního dialogu, str. 70-90. ČMKOS. Praha 2020. ISBN 978-80-86809-24-3. či také Ryšavý, Vítězslav: Baťovské formy organizace práce a odměňování, <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/batovske-formy-organizace-prace-a-odmenovani.html>.

11 Nejednalo se pouze o nasazování nových strojů, dopravníků či technologií, ale také o rušení funkcí třeba kontrolorů kvality, protože tuto činnost plnohodnotně zastaly samostatně účtující dílny přebírající polotovary.

12 Tato adjektiva prezentace VÚPSV neobsahuje, jde o jejich následnou interpretaci autorem této stati.

13 Víšek, Petr – Váňová, Jana: Průmysl 4.0, c. d.

14 Tamtéž.

15 Srov. diskusi k problematice nepodmíněného základního příjmu ve Fóru sociální politiky v minulých číslech.

16 Pozoruhodné úvahy ve vazbě na kategorii vlastnictví jsou např. v prvních pěti kapitolách knihy Lubomíra Mlčocha Úvahy o české ekonomické transformaci. Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-389-2, str. 15–31.

17 Že to není zas až tak vzdálená budoucnost, svědčí příklad mohelnické filie Siemensu, kde je na systém řízení kvality nasazena příslušná špičková bezobsluhová technika. Přestože ta umožňuje při individuální kontrole všech polotovarů pomocí automatů identifikovat kus vybočující z tolerančního pásma a vyřadit ho z další operace, dohodly se místní odbory s vedením firmy, že tuto kontrolní fázi budou dublovat i fyzickými zaměstnanci. Asi nelze spoléhat na univerzálnost v použití tohoto algoritmu, přestože je velmi drahý.

Ing. Jaroslav Šulc, CSc.

(sulc.jarek@volny.cz) pracoval téměř dvě desetiletí v ústředních orgánech státní správy České republiky (FSÚ, FMSP a MF ČR), souběžně působil na VŠE a poté na VŠFS, v 90. letech byl ekonomickým ředitelem tehdy největšího penzijního fondu. V posledních deseti letech byl ekonomickým poradcem předsedů ČMKOS, premiéra a předsedy Senátu. Nyní je v důchodu. Zabývá se především sociálními aspekty makroekonomického vývoje.